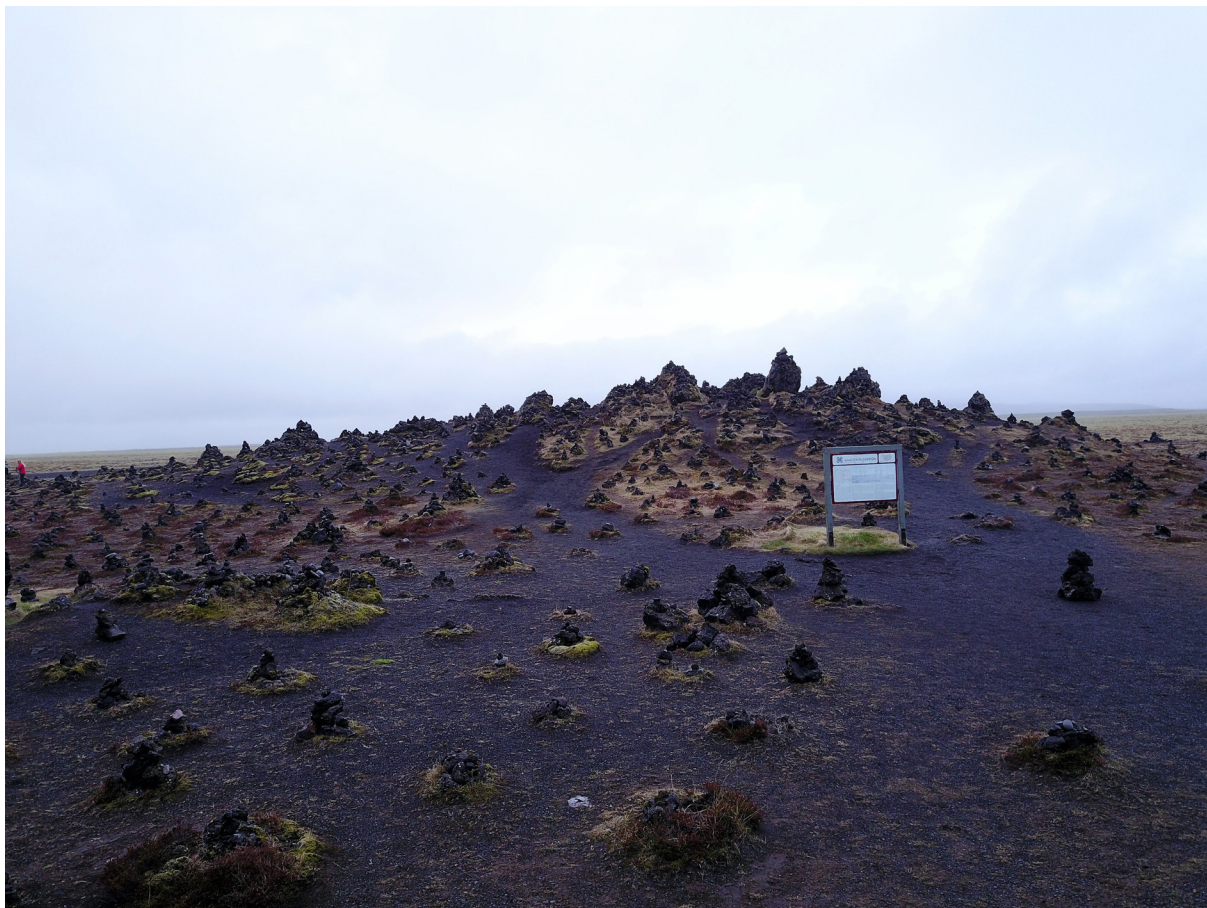

Deiliskráning við Laufskálavörðu í Álftaveri

Ragnheiður Gló Gylfadóttir

Fornleifastofnun Íslands
Reykjavík
2018
FS694-18131

Forsíðumyndin er af Laufskálavörðu SF-189:027. Horft er til suðvesturs.

Myndina tók Ragnheiður Gló Gylfadóttir.

© 2018
Fornleifastofnun Íslands
Bárugötu 3
101 Reykjavík

Sími: 551 1033
Netfang: fsi@instarch.is
Heimasíða: www.fornleif.is

Samantekt

Í maí 2018 var gerð deiliskráning á 4 ha stóru svæði við Laufskálavörðu og á 2 km löngu og 30 m breiðu svæði þaðan til norðurs. Fyrirhugaðar eru framkvæmdir innan þessara svæða og sökum þess þurfti að gera úttekt þar sem svæðið hafði ekki verið kannað með tilliti til fornleifa. Úttektarsvæðið er í landi jarðarinnar Skálmarbæjar (SF-189) í Álftaveri. Það voru þekkir tveir minjastaðir innan eða í nágunda við svæðið en einnig lá þar leið sem telst vera á fleiri en einni jörð (SF-665). Minjastaðirnir eru býlið Laufskálar sem tók af í Kötluhlaupi um 980 og Laufskálavarða en þar eru hundruðir af smáum vörðubrotum.

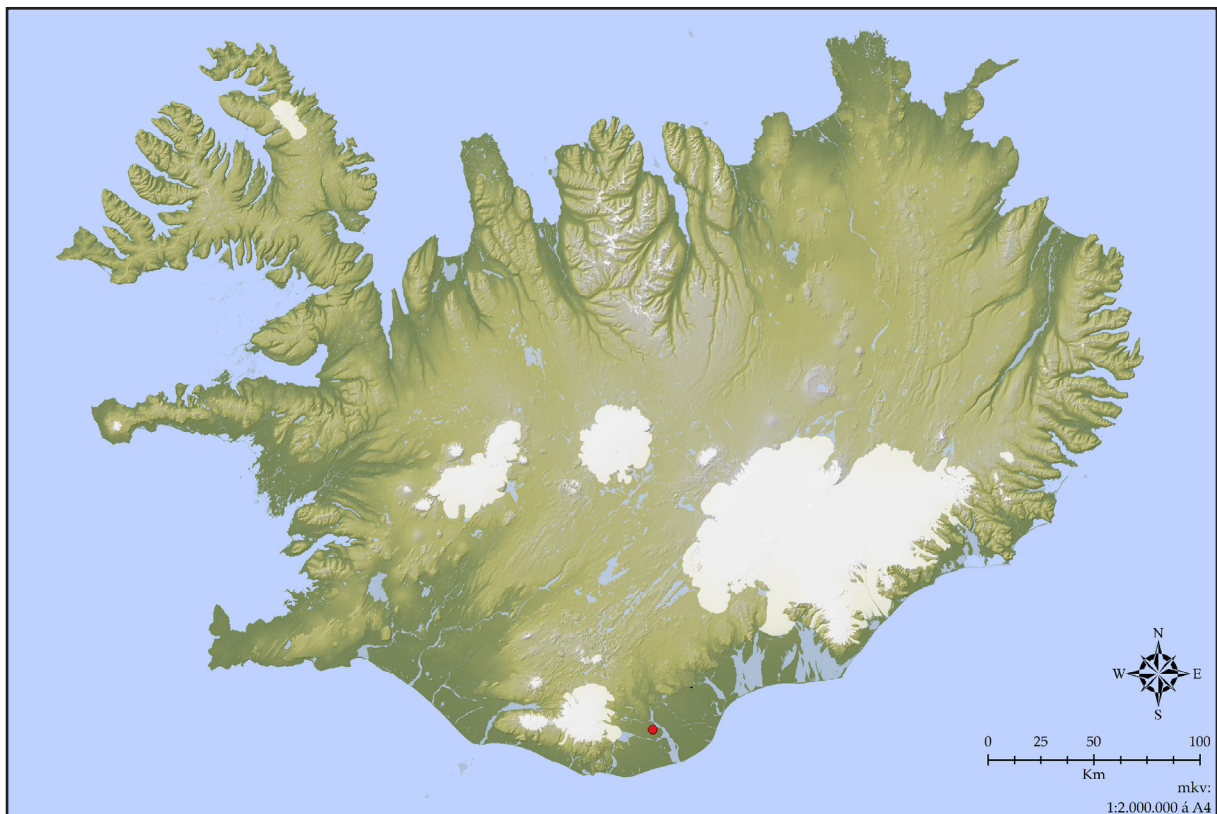
Innihald

1. Inngangur.....	7
2. Saga fornleifaskráningar og löggjöf	9
3. Aðferðir við fornleifaskráningu.....	11
4. Fornleifaskrá:	13
SF-189 Skálmarbær.....	13
SF-665 Fornleifar á fl. en einni jörð.....	18
5. Niðurstöður	19
Heimildir.....	21
Hnitaskrá ISN93:.....	22
Minjakort	23

1. Inngangur

Þegar ekið er yfir Mýrdalssand er farið hjá hraunhrygg sem alþakinn er stórum og smáum vörðum. Þetta er Laufskálavarða, í landi jarðarinnar Skálmarbæjar (SF-189) í Álftaveri. Laufskálavarða er á milli Hólmsár og Skálmar, fast norðan við þjóðveg 1 en nokkuð langt frá byggðum bæjum í Álftaveri. Var það venja að hlaða þar vörðu þegar menn færu yfir Mýrdalssand í fyrsta sinn.¹ Ekki er ljóst af hverju þessi siður komst á en sjálfsagt hefur verið fólgin í því einhver von um að komast heill heim aftur. Áður fyrr var mikið fyrirtæki að ferðast yfir Mýrdalssand, allar ár óbrúaðar og villugjarnt á sandinum. Vegagerðin hefur einnig lagt sitt af mörkum til þess að viðhalda þessum sið með því að flytja grjót á staðinn.² Lengi vel voru þessar vörður einungis á hólnum sjálfum en nú eru vörður allt umhverfis hann. Í Sarpi, Menningarsögulegu gagnasafni, eru ljósmyndir af Laufskálavörðu, sú elsta er frá árinu 1959. Þar sést þessi mikla fjölgun á vörðum á svæðinu einna best.³

Á vordögum 2018 óskuðu Sannir landvættir eftir því að Fornleifastofnun Íslands ses. tæki að sér deiliskráningu á fornleifum innan deiliskipulagssvæðis við Laufskálavörðu. Strax varð ljóst að þetta er staður sem er lifandi og sýnbreytilegur, vörðurnar skipta hundruðum og flestar eru þær

Skráningarsvæðið er sýnt með rauðum punkti, austan við Mýrdalsjökul. Kortagrunnur: Gísli Pálsson.

1 SB VI, bls. 292

2 Upplýsingaskilti við Laufskálavörðu.

3 <http://www.sarpur.is/Leit.aspx?search=Laufsk%C3%A1lavar%C3%B0a&filter=1023&typeID=0>

smáar. Þarna á sér stað viss endurnýting, vörður eru teknar niður og hlaðnar upp í sífellu og grjót flutt til og frá um svæðið. Samkvæmt fyrirmælum frá Minjastofnun Íslands er ekki gerð krafa um að unglegar vörður séu skráðar sérstaklega en gerð verður grein fyrir þeim almennt og fjallað um þær lauslega í kafla 5.⁴ Umfangsmeiri vörður, (sem gætu að stofni til verið eldri þótt þær hafi verið endurhlaðnar) á sjálfum hólnum verða hins vegar skráðar. Svæðið hafði ekki verið kannað áður á vettvangi með tilliti til fornleifa en heimildaskráning fyrir hreppinn var gerð árið 2005. Áður en farið var á vettvang var því vitað um þrjá minjastaði á svæðinu eða í næsta nágrenni þess.

Verkefnið var tvíþætt. Í fyrsta lagi var gerð úttekt á 4 ha stórum deiliskipulagsreit umhverfis Laufskálavörðu en þar eru fyrirhugaðar framkvæmdir, m.a. á að byggja þar þjónustuhús fyrir ferðamenn. Í öðru lagi var tekið út 2 km langt og 30 m breitt svæði fyrir norðan Laufskálavörðu en þar er fyrirhugað að leggja rafstreng. Farið var á vettvang um miðjan maí og var rannsóknin unnin af Ragnheiði Gló Gylfadóttur. Hún sá að auki um kortagerð, úrvinnslu og ritun þessarar skýrslu. Gengið var skipulega um allt úttektarsvæðið í leit að fornleifum, minjarnar mældar upp og þær ljósmyndaðar.

Skýrsla þessi er byggð upp þannig að á eftir inngangi er að finna stuttan yfirlitskafla um fornleifaskráningu og löggjöf hér á landi. Í kjölfar hans fylgir kafla þar sem skráningarkerfi Fornleifastofnunar er útskýrt (kafla 3). Í fjórða kafla er að finna sjálfa skráninguna sem skreytt er teikningum og ljósmyndum og í fimmta og síðasta kaflanum eru teknar saman helstu niðurstöður skráningarinnar. Allra aftast er að finna heimildaskrá, hnitaskrá og kort sem sýna staðsetningu minja á skráningarsvæðinu.

4 Uggi Ævarsson (munleg heimild, tölvupóstur, 1.mars. 2018)

2. Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað [...]“. Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölpætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skrudgardar og kirkjugardar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,

- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef mannvistarleifar sem falla undir ofangreinda skilgreiningu finnast á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði, þá þarf að leita heimildar til að hreyfa við þeim. Í 24. gr. laga um menningarminjar segir m.a.: „Finnist fornminjar sem áður voru ókunnar, t.d. undir yfirborði jarðar, sjávar, vatns eða í jökli, skal skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn. Ef fornminjar sem áður voru ókunnar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd án tafar. Skal Minjastofnun Íslands láta framkvæma vettvangskonnnun umsvifalaust svo skera megí úr um eðli og umfang fundarins. Stofnuninni er skylt að ákveða svo fljótt sem auðið er hvort verki megí fram halda og með hvaða skilmálum. Óheimilt er að halda framkvæmdum áfram nema með skriflegu leyfi Minjastofnunar Íslands.“ Komi til björgunargraftar vegna framkvæmda, ber framkvæmdaaðili þann kostnað sem af því hlýst.

Við deiliskráningu sem gerð er í tengslum við deiliskipulög koma oft áður óþekktar minjar í ljós. Að auki geta minjar sem sjást ekki eða illa á yfirborði komið í ljóst við framkvæmdir. Fornleifar eru þess eðlis að seint verður skorið úr með fullri vissu að við tiltekna framkvæmd sé engin hætt á að áður óþekktar minjar finnist við jarðrask. Ef slíkar minjar koma í ljós, eða ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3. Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SP o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: ÁR-409:001). Fornleifaskrá hvernar jarðar hefst á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari og búskaparaðstæðum og sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir allar þær fornleifar sem fundust innan hvernar jarðar.

Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis minjastaðurinn er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hvers kyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvaða. Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í landshnitakerfi (ISN93). Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum af gerðinni Trimble Geoexplorer 6000 og er annars vegar mældur punktur með kennitölu í miðju hvers minjastaðar og hins vegar mæld upp mörk allra merkjanlegra minja. Samkvæmt lögum hafa allar fornleifar 15 m friðhelgað svæði frá ystu mörkum minjastaðarins. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síðu tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvaða hann á grundvelli fyrir liggjandi upplýsinga með um 50 m fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirliggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga. Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hættu, 2) hættu og 3) stórhættu. Þeir minjastaðir sem eru fjarri byggð og öllu því umróti sem hugsanlega gæti skemmt þá teljast ekki í hættu. Minjar á eða við svæði þar sem framkvæmdir eiga sér stað teljast í hættu ef hugsanlegt er talið að þeim verði rótað. Sem dæmi um slíka staði má telja fornleifar í túni en þær teljast í hættu vegna þess umróts sem fylgir ábúð og búskap og minjastaðir sem eru á svæði þar sem framtíðar landnotkun er óráðin. Í stórhættu teljast minjastaðir þar sem miklar líkur teljast á að stöðum kunni að verða raskað vegna áætlaðs eða fyrirsjáanlegs umróts. Sem dæmi um slíka staði má nefna minjastaði sem eru á skipulagssvæði þéttbýlis, inni í skógræktarreitum, innan áhrifasvæðis stórfamkvæmda eða sem

uppblástur ógnar. Þá er í síðustu línu getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

Í skýrslunni eru aðeins birtar upplýsingar um þær minjar sem eru innan úttektarsvæðis. Það skýrir þá staðreynd að númeraröðin er slitrótt enda upplýsingar ekki birtar um minjar sem eru utan skráningarsvæðisins.

Númer jarðar í Jarðatali Johnsens: **SF-175:009**

Númer fornleifar á tiltekinni jörð: **Sveinshlaða**

Sérheiti: **tóft**

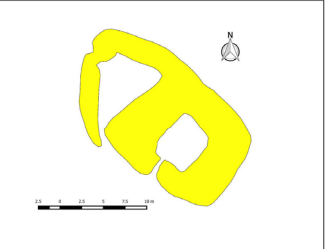
Tegund: **hlaða**

Hlutverk: **Sýslutákn**

Hnattstaða í landshnitakerfi ISN93: **E: 528751 N: 352323**

Sveinshlaða 009, horft til norðurs

Ljósmynd af minjastað og uppmæling/teikning

Á túnakorti frá 1920 og bæjarteikningu danskra mælingamanna frá 1904 er sýnt útihús í túnjaðri um 210 m norðan við eldra bæjarstæði 001 og 80 m norðvestan við yngra bæjarstæði 003. Á þeim stað er stæðileg hlöðutóft sem nefnist Sveinshlaða og samtengt eða eldra mannvirki norðvestan við hana. Sveinshlaða er 16 m suðvestan við miðlinu Skaftártúnguvegar (208) þar sem fyrirhugaðar eru framkvæmdir og telst því í stórhættu vegna vegagerðar. Tóftin er í túnjaðri fast suðvestan við Skaftártúnguveg (208). Túnið er í allmiklum halla til suðvesturs. Heildarstærð tóftarinnar er 23x14 m og snýr hún norðvestur-suðaustur. Í suðausturhluta hennar er Sveinshlaða sem er 15x13 m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Hún er 5x6 m að innanmáli og snýr norðaustur-suðvestur. Hlaðan er niðurgrafin um 1 m og eru veggir hennar um 2 m á hæð innanmáls. Norðvestan við hlaðuna er annað hólfi eða annað mannvirki og er það torflaðið. Það er þríhyrningslaga og er 9x6 m að innanmáli, mjókkar til norðvesturs. Op virðist vera inn í það í suðurhorni. Veggir þess eru 0,3-0,4 m á hæð og 2-2,5 m á breidd en veggir hlöðunnar eru 4-5 m á breidd. Hólfin virðast vera samtengd en hlaðan er mun yngri að sjá en hólfið norðvestan við hana. Nokkur hólmyndun er undir norðvesturhluta tóftarinnar og ljóst að mannvirki hafa verið á þessum stað í langan tíma.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: Túnakort 1920

Heimild sem vísað er í, nánari færsla í heimildaskrá

Hætta sem steðjar að fornleif

Dæmi um skráningu á minjastað í skýrslum Fornleifastofnunar.

4. Fornleifaskrá

SF-189 Skálmarbær

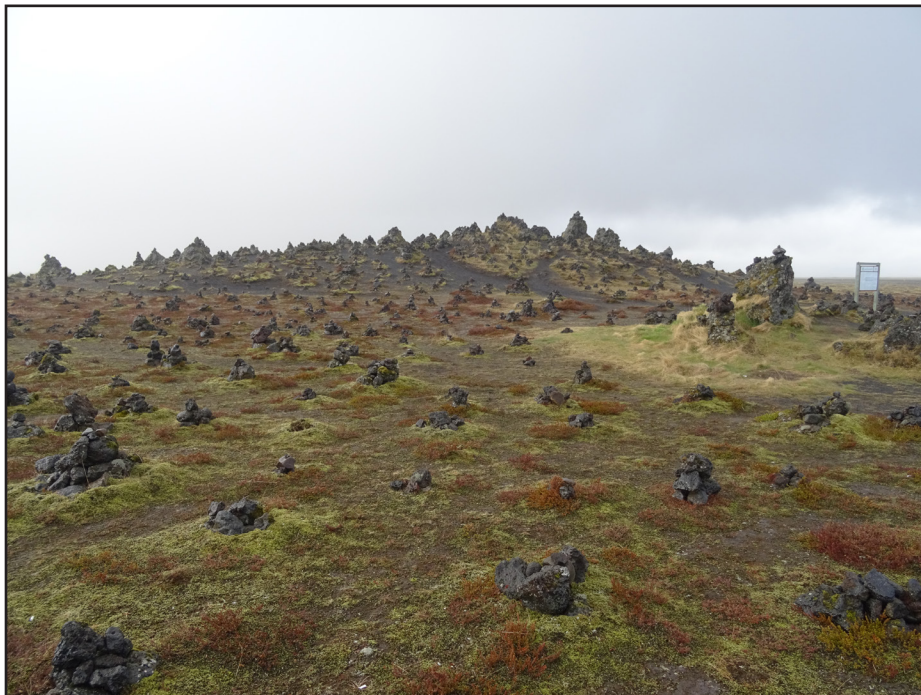
12 hdr. 1847. Þykkvabæjarklausturseign.

1920: Tún 3,4 ha. Garðar 645 m². “Heimaland jarðarinnar, sunnan Skálmar, er að meirihluta mýri með valllendisholtum og auk þess nokkuð valllendi á gömlu grónu hrauni. Áður fyrr og allt þar til um 1960 rann vatn úr Skálminni oft suður úr miðju heimalandi jarðarinnar og skemmdi það mikið. En eftir að hlaðið var fyrir þetta vatn grær landið nú mjög ört upp. Norðan Skálmar er landi jarðarinnar að mestu uppgróið, gamalt hraun, skjólgott og þurrhent með nokkru skógarkjarri. Beit er dálítið notuð. Hlunnindi eru silungsveiði í Kúðafjöti. Aðeins tún jarðarinnar er girt. Jörðin er í eigu ábúenda.” segir í Sunnlenskum byggðum VI, bls. 328.

SF-189:027 *Laufskálavarða* varða

A 526574 N 343583

“Vestur eða norðvestur af bænum er hár klettur sem nefnist Arnardrangur. Umhverfis hann er Arnardrangshraun. Frá Arnardrangshrauni eru sandar vestur í Skógarhólm norðaustur frá Ljósuvatnatanga.

Laufskálavarða SF-189:027, horft til suðausturs.

Norðvestur eða norður frá Skógarhólmi er Laufskálavarða austan við þjóðveginn upp í Skaftártungu, kennd við bæinn Laufskála [028], sem á að hafa staðið þar í grennd í fornöld og tekið af í Kötluhlaupi. Allir sem lögðu út á Mýrdalssand í fyrsta skipti, áttu að hlaða vörðu á þessum stað, svo þeim farnaðist vel yfir sandinn. Þessum sið er enn haldið uppi, því hæðin er alþakin smávörðum,” segir í ornefnaskrá Skálmarbæjar. Í svörum við þjóðháttaskrá 46, *Vegir og Vegagerð*, frá 1982 er minnst á Laufskálavörðu. Þar segir í einu svarinu: „Laufskálavarða á Mýrdalssandi milli Álftavers og Skaftártungu, er einn slíkur staður. Þar má sjá hundruð varða er hlaðnar hafa verið af ferðamönnum, en talið er að allir er þar fara um í fyrsta skiptið verði að hlaða vörðu ef vel eigi að fara ferðin.“ Ekki er vitað hversu gamall þessi siður er. Laufskálavarða er hraunhryggur/hóll sem sker sig úr flötu landslaginu á Mýrdalssandi. Staðurinn er enn í dag vinsæll áfangastaður ferðamanna,

bílaplan er við Þjóðveg 1 og upplýsingaskilti. Hóllinn er 48x20 m að stærð og snýr nálega austur-vestur. Stakstæðir klettur eru á austurenda hólins, á háhólnum. Klettarnir setja sterkan svip á landslagið ásamt vörðum, hleðslum og hrúgum sem skipta hundruðum á svæðinu. Frá hólnum liggur lægri hryggur til vesturs. Þjóðleið SF-665:001 fór þar yfir, austan við sjálfan hólinn. Samkvæmt tilmælum frá Minjastofnun Íslands þarf einungis að skrá umfangsmestu vörður á svæðinu sem flestar eru á hólnum.

Allt umhverfis hraunhrygginn (Laufskálavörðu) er sandur sem tekin er að gróa upp. Þar er mosi ríkjandi en gróðurþekja er þunn, víða er sandur og melur. Samtals voru skráðar 11 vörður við hólinn og hverri þeirra er lýst nánar hér neðar. Það er ljóst að vörðum á svæðinu hefur fjölgað mikið á síðustu áratugum en á háhólnum má enn sjá umfangsmeiri vörður með mosa og skófum.

Hættumat: hætta, vegna uppblásturs

Heimildir: Ö-Skálmarbær, 3; <http://www.sarpur.is/Adfang.aspx?AdfangID=540185>; Hkort 68, 1904, 1:50000

SF-189:027-01 varða

A 526533 N 343571

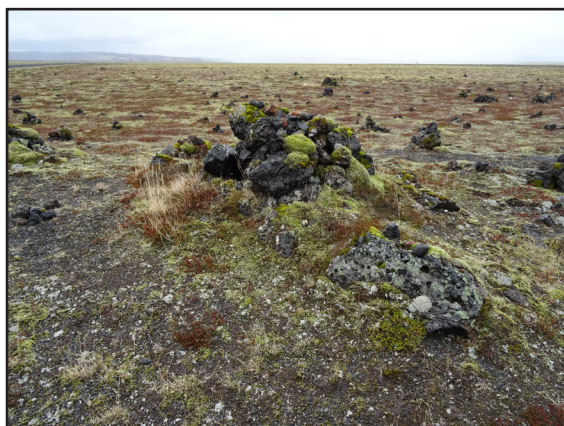

Varða 01, horft til norðvesturs.

Varða 1 er vestast á hólnum, við þjóðleið SF-665:001. Gera má ráð fyrir að hún hafi verið vegvísir á þeirri leið. Varðan er hlaðin á stakstæðum kletti, hann er 0,2 m á hæð. Varðan sjálf er 2x1 m að grunnflatarmáli og 0,5 m á hæð. Í henni má sjá 2-3 vel hlaðin umför af grjóti. Smærri steinar eru ofan á vörðunni og norðan í henni. Gras er umhverfis klettinn og hún sker sig úr nánasta umhverfi af þeim sökum.

SF-189:027-02 varða

A 526516 N 343564

Varða 02, horft til norðurs.

Varða 2 er 17 m ASA við vörðu 1, á lágum hrygg sem gengur til vesturs frá hólnum. Hún er 2x2 m að grunnflatarmáli og 0,2 m á hæð. Hún er á lágum kletti, hann er 0,2 m á hæð. Neðstu steinar vörðunnar eru mosavaxnir, það glittir í þá hér og þar. Ofar í vörðunni er smærri grjót sem sýnir vel endurnýtingu á svæðinu og breytileika þess.

SF-189:027-03 varða

Varða 3 er vestast á hólnum, 18 m ANA við vörðu 1. Hún er 0,5 m á hæð og 1x1 m að grunnflatarmáli. Hún er hlaðin á jarðfastan klett, hann er 0,2 m á hæð. Neðsti hluti vörðunnar er úr góðu hleðslugrjóti, þar sést eitt vel hlaðið umfar. Ofar er smærri grjót, nánast möl.

A 526552 N 343578

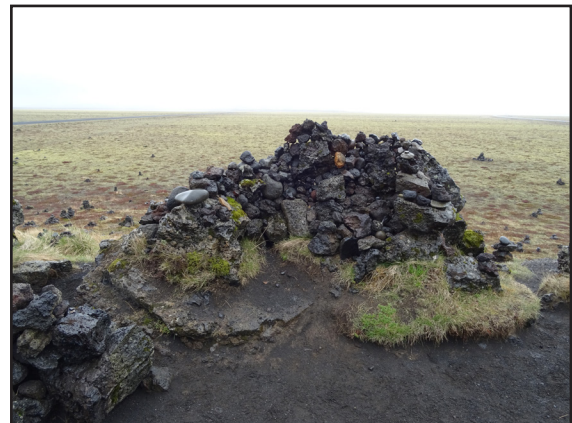

Varða 03, horft til VNV.

SF-189:027-04 varða

Varða/hleðsla 4 er austarlega á hólnum, 10 m ANA við vörðu 3. Hún er bogalaga, 2,5 x 1 m að grunnflatarmáli og 0,2 - 0,5 m á hæð. Það mótast fyrir 2 umförum af stóru hleðslugrjóti neðst í vörðunni. Smágrýti er síðan eftir klettinum endilöngum og myndar „hleðslu“. Varðan er hlaðin á kletti og fylgir lagi hans. Klettarnir á hólnum eru 1-1,5 m á hæð, á þeim og allt umhverfis, eru smáar vörður, hleðslur og smásteinar. Varðan er á hæsta hluta hólins, flestir sem stoppa á svæðinu ganga þarna upp og skoða vörðurnar.

A 526564 N 343582

Varða 04, horft til austurs.

SF-189:027-05 varða

Varða 5 er 35 m sunnan við vörðu 4. Hún er hlaðin á lágum, mosavöxnum steini, sunnan við hólinn. Varðan er 0,5 m á hæð og 1,2x0,5 m að stærð. Sunnan í vörðunni eru 1-2 umför af hleðslugrjóti, neðst eru smásteinar. Til norðurs sést hvar grjót var fjarlægt nýlega, það eru sár eftir steinana í jarðveginum. Þetta sýnir vel enn og aftur hversu lifandi þessi minjastaður er.

A 526581 N 343548

Varða 05, horft til vesturs.

SF-189:027-06 varða

A 526562 N 343540

Varða 06, horft til suðurs.

Varða 6 er 20 m suðvestan við vörðu 5, einna syðst af þeim vörðum sem skráðar voru. Hún er 1,2 x 0,8 m að grunnflatarmáli og 0,3 m á hæð. Neðarlega í henni eru stórir steinar en þeir fara minnkandi eftir því sem ofar dregur. Nesti hluti hennar er mosavaxinn.

SF-189:027-07 varða

A 526555 N 343547

Varða 07, horft til norðurs.

Varða 7 er 10 m norðan við vörðu 6. Hún er sunnan við hólinn sjálfan, umhverfis hana eru litlar vörður. Varðan er hlaðin upp við ílangan stein en hann myndar suðurhlið hennar. Hún er 1,3x1 m að grunnflatarmáli og er 0,6 m á hæð. Hleðslurnar eru fyrir norðan steininn, þar má sjá 2-3 umför af smágrýti.

SF-189:027-08 varða

A 526541 N 343561

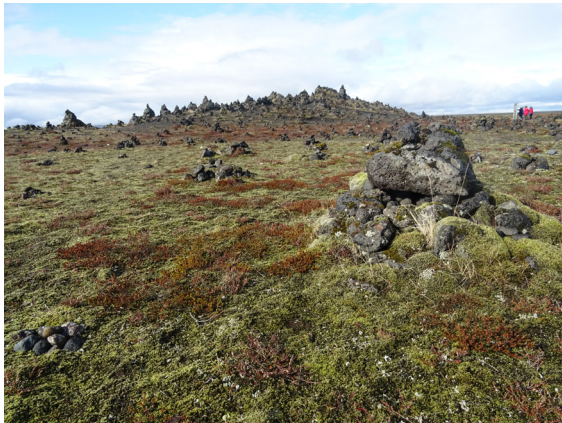
Varða 08, horft til suðvesturs.

Varða 8 er suðvestan í hólnum sjálfum, 12 m sunnan við vörðu 1. Hún er við þjóðleið 665:001 en ekki víst hvort að hún var vegvísir eður ei. Neðst er mosavaxið umfar, það grjót virkar eldra en restin af vörðunni. Ofar eru þrjú umför af vel hlöðnu grjóti og síðan er smágrýti efst.

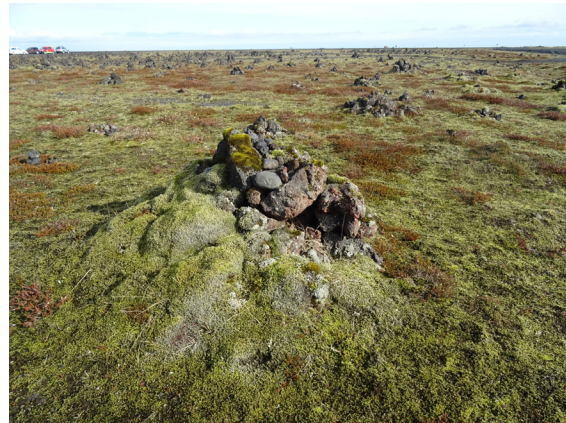
SF-189:027-09 varða

A 526538 N 343532

Varða 9 er 25 m VSV við vörðu 6, flatlendi. Hún er 1,5x1,5 m að grunnflatarmáli og er 0,2 m á hæð. Botn vörðunnar er mun umfangsmeiri en efri hlutinn. Þar sjást 1-2 umför af mosavöxnu grjóti, í miðjunni eru hins vegar smærri steinar. Stór steinn er ofan á vörðunni.

Varða 09, horft til austurs.

Varða 10, horft til VSV.

SF-189:027-10 varða

A 526516 N 343539

Varða 10 er 25 m sunnan við vörðu 2. Hún er 1,7x1,5 m að grunnflatarmáli og er 0,3 m á hæð. Neðsta umfar vörðunnar er gróið og þar eru stórir steinar. Austurhlið vörðunnar er gróin en steinar sjást annars til allra átta. Fyrir utan neðsta umfar vörðunnar er hún gerð úr smágrýti og illa hlaðin.

SF-189:027-11 varða

A 526590 N 343396

Varða 11, horft til suðausturs.

Varða 11 er 145 m sunnan við vörðu 9. Hún er á lágun, stakstæðum hraunhól. Hún er 0,4 m á hæð og 1,5x1,5 m að grunnflatarmáli. Í henni eru 3 umför af grjóti sem eru mosavaxin neðst. Fast sunnan við vörðuna er minni varða, á sama hól. Ekki var talin talin þörf á því að skrá hana. Á milli þessarar vörðu og hinna sem skráðar voru er flatlendi.

SF-189:028 Laufskálar heimild býli

“Norðvestur eða norður frá Skógarhólmi er Laufskálavarða [027] austan við þjóðveginn upp í Skaftártungu, kennd við bæinn Laufskála, sem á að hafa staðið þar í grennd í fornöld og tekið af í Kötluhlaupi. Allir sem lögðu út á Mýrdalssand í fyrsta skipti, áttu að hlaða vörðu á þessum stað, svo þeim farnaðist vel yfir sandinn. Þessum sið er enn haldið uppi, því hæðin er alþakin smávörðum,” segir í örnefnaskrá Skálmarbæjar. Þann 26. febrúar 1961 birtist grein í Lesbók Morgunblaðsins eftir Á.Ó. Þar segir: „... fjölbyggt í landnámi Molda-Gnúps, og náði byggðin langleiðis upp að Leirá, sem fellur í Hólmsá. Eru enn kunn nöfn á ýmsum bæjum þarna, þar sem nú er svartur eyðisandur, svo sem Dynskógar, Hraunstaðir, Keldur, Loðinsvíkur, Atlaey og Laufskálar, þar sem nú heitir Laufskálavarða. Á ofanverðri 17. öld létu þeir sýslumennirnir Einar og Hákon Þorsteinssynir leita þar sem örnefni bentu til að bæir þessir hefði staðið, og fundust þar leifar húsatóttu og önnur mannaverk, en ekkert af gripum, nema í Dynskógum. [...] Mátti á þessu sjá, að sannar voru sögurnar um byggð þarna á landnámsöld. Ekki hafði byggðin staðið lengi, er eldsumbrot urðu í jöklinum, og telja menn að þá hafi komið fyrsta Kötlugosið. Jökulhlaupið mun hafa farið austur af jöklinum, og tók það af byggð og allt graslendi fyrir ofan Álftaver, allt að Skálm...“. Í grein eftir Stefán Einarsson og Jón Þorkelsson sem birtist í Blöndu I árið 1918-1920, segir: „Laufskálar hefir verið mikill bær ofarlega í Álptaveri. Voru þar 24 hurðir á járnum. Þar heitir nú Laufskálavarða. Er á leiðinni, þegar riðið er upp í Skaptártungu, nær í vestur af Skálmarbæjarhraunabæ. Er þar sandur og sést ekki neitt til rústa.“

Ekki er vitað hvar býlið var staðsett og engin ummerki þess sjást í sandinum við Laufskálavörðu 027. Frekari

heimildir þarf til þess að staðsetja minjastaðinn.

Mýrdalssandur er flatur. Hér og þar koma lágir klettar og hólar upp úr sandinum, Laufskálavarða 027 er einna stærst þeirra. Sandurinn er að gróa upp og mosi er þar áberandi.

Engin merki um býlið sjást á yfirborði innan deiliskráningarreitsins.

Hættumat: engin hættu

Heimildir: Ö-Skálmarbær, bls. 3; Jón Þorkelsson og Stefán Einarsson, 219-220; http://timarit.is/view_page_init.jsp?issId=241123&pageId=3286680&lang=is&q=%C1lftaver

SF-665 Fornleifar á fl. en einni jörð

Forneifar á fleiri en einni jörð í Álftavershreppi.

SF-665:001 gata leið

Leið SF-665:001, horft til norðurs.

A 526523 N 343601

Samkvæmt herforingjaráðskorti frá 1904 lá vörðuð leið þvert yfir Mýrdalssand. Hún lá norður-suður og var Laufskálavarða SF-189:027 norðarlega við hana. Leiðin fór yfir Hólmsá suðaustan við Hrífunes, yfir í Skaftártungu.

Mýrdalssandur er flatur en hér og þar koma hraunhólar og klettar upp úr sverði. Laufskálavarða SF-189:027 er einna stærst þeirra. Unnið hefur verið að uppgræðslu á sandinum og mosi er áberandi þar. Leiðin lá nánast á sama stað og þjóðvegur 1, sunnan við Laufskálavörðu. Fyrir norðan hólinn fór leiðin nánast á milli þjóðvegur 1 og Hrífunesvegur 209.

Leiðin lá þvert norður-suður yfir deiliskipulagsreitinn en öll ummerki hennar því sem næst horfin. Fyrir sunnan Laufskálavörðu er malarslóði á svipuðum slóðum og reiðgöturnar lágu, hann liggur nánast að

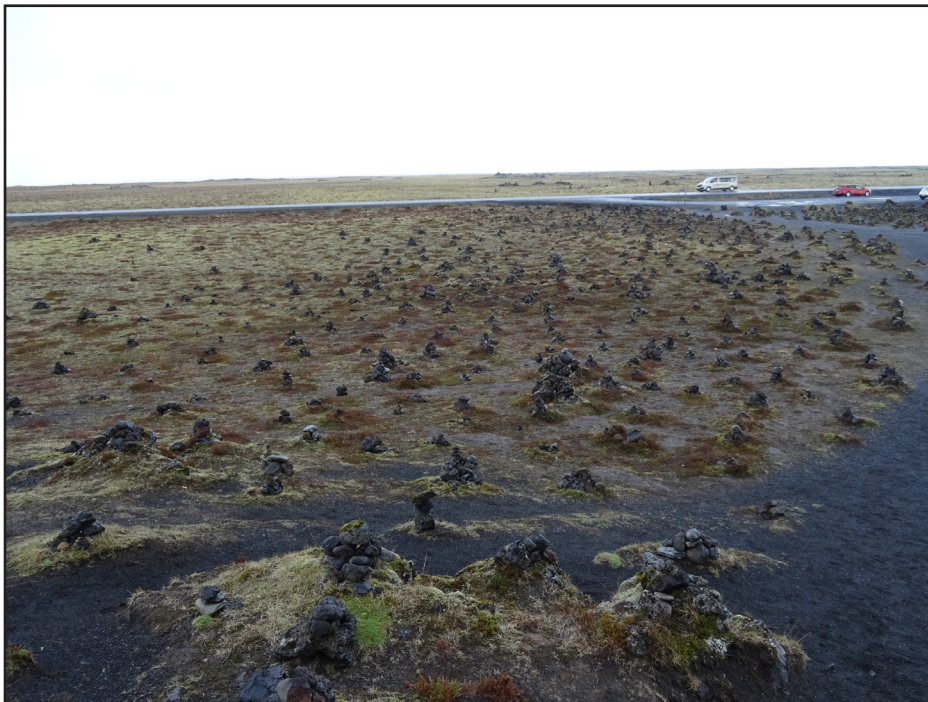
gatnamótum Hrífunesvegur 209 og þjóðvegur 1. Þar sést ekki til reiðgatna. Fyrir norðan Laufskálavörðu er rof í gróðurþekjunni, það líkist götu eða raski eftir t.d. jarðstreng. „Leiðin“ er 0,5 m á breidd og melur er í botni hennar. Stefna hennar er ekki sú sama og gömlu leiðarinnar, þessi gata liggur samhliða Hrífunesvegi. Ekki er þó útilokað hér sé um aðra útgáfu af leiðinni að ræða.

Hættumat: hættu, vegna uppblásturs

Heimildir: Hkort 68, 1904, 1:50000

5. Niðurstöður

Mýrdalssandur var áður gróið svæði en Kötlugos eru talin hafa eytt byggð þar, aðallega vegna öskufalls og jökulhlaupa⁵. Sandurinn er flatur og hraunhólar koma hér og þar upp úr sandinum. Síðustu áratugi hefur verið unnið að uppgræðslu á svæðinu til að hefta sandfok með góðum árangri. Deiliskráningarreiturinn við Laufskálavörðu er um 4 ha að stærð og að auki var tekið út 2 km langt og 30 m breitt svæði þaðan til norðurs. Við Laufskálavörðu er ógrynni af smáum vörðum og vörðubrotum, gerð af ferðamönnum sem lagt hafa leið yfir Mýrdalssand í gegnum árin. Ekki er vitað hvenær þessi síður komst á. Víða má sjá hvernig vörður hafa verið fjarlægðar, færðar til, bætt ofan á eldri eða umfangsmeiri hleðslur og að auki hefur Vegagerðin komið með grjót á svæðið til viðhalda þessum síð. Af þeim sökum er ómögulegt að vita hvar elstu vörður svæðisins eru, minjarnar eru á sífelldri hreyfingu og efniviðurinn endurnýttur. Strax varð ljóst að ómögulegt er að gera öllum vörðunum skil og flestar þeirra teljast ekki til fornleifa samkvæmt lögum. Við upphaf verksins var ákveðið í samráði við Minjastofnun Íslands að skrá umfangsmestu vörðurnar og þær sem virðast elstar (t.d. með grónum undirstöðum og skófum) á svæðinu. En vandinn er engu að síður enn til staðar, það er nánast ómögulegt að vita aldur á vörðunum.

Svæðið fyrir sunnan hólinn er þakið smáum vörðum, þær voru ekki skráðar.

Innan deiliskipulagsreitsins voru tveir minjastaðir þekktir, Laufskálavarða SF-189:027 og leið SF-665:001. Báðir staðirnir teljast vera í hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Rétt er að taka fram að þegar hættumat er gert er metið hvort einhver hætta geti mögulega steðjað að fornleifum, ef

5 Jón Þorkelsson og Stefán Einarsson, 218-225

ekki verði gripið sérstakra ráðstafana. Í flestum tilfellum er ekki talið fullvíst að staðurinn verði fyrir raski og hættan hvorki talin óhjákvæmileg eða ófyrstíganleg heldur er hættumatinu ætlað að vekja athygli á því að umræddur minjastaður geti lent í hættu vegna tiltekinna þátta. Við Laufskálavörðu voru samtals skráðar 11 vörður, staðsetning þeirra sést á loftmynd í viðauka aftar í skýrslunni. Vörðurnar eru flestar við og á hólum sjálfum eins og búast mátti við. Neðri hluti þeirra flestra er úr stóru grjóti sem yfirleitt er mosavaxið. Ofar er síðan yfirleitt smærra grjót og lélegar hleðslur. Nokkrar vörður voru einnig skráðar sunnan við hólinn, á flatlendi. Þær eru flestar ungar en teknar með vegna umfangs þeirra. Aðrar vörður innan deiliskráningarsvæðisins skipta hundruðum. Mesta þéttni þeirra er á hólum sjálfum og á svæði þaðan til austurs og suðausturs, í átt að bílaplani. Þar er gróðurþekja þunn og þetta svæði, ásamt hólum sjálfum, verður fyrir mestum ágangi ferðamanna. Þar eru smáar vörður um allt en að auki er búið að mynda áletranir, tákn og rista skilaboð í gróðurþekjuna. Flestar vörðurnar eru litlar og samanstanda af nokkrum smáum steinum. Botn þeirra er ekki mosavaxinn og svæðið við þær nær ekki að gróa upp. Mosi eykst eftir því sem vestar og sunnar dregur á svæðinu og ágangur fólks er minni. Þar fækkar vörðunum jafnframt. Fyrir norðan hólinn eru örfáar vörður og fólk fer lítið þangað.

Leið SF-665:001 lá þvert, norður-suður, yfir deiliskipulagssvæðið. Það mótast fyrir götu til norðurs frá hólum en stefna hennar er önnur en þjóðleiðarinnar smkv. korti frá 1904. Hafa ber í huga að svæðið hefur tekið miklum breytingum með uppgræðslu, vega- og brúargerð og ekki ólíklegt að stefna þjóðleiðarinnar hafi breyst á síðustu öld.

Þriðji staðurinn sem þekktur er á þessu svæði er býlið Laufskálar SF-189:028 sem eyddist í Kötluhlaupi um 980. Það er talið hafa verið á þessum slóðum en ekki vitað með vissu hvar. Engin ummerki um byggingar sást við hólinn eða innan deiliskipulagssvæðisins og ekki reyndist unnt að staðsetja það.

Fyrir norðan Laufskálavörðu er áætlað að leggja rafstreng og er áhrifasvæði hans 2 km langt og 30 m breitt. Ekki fundust neinar minjar þar.

Það er rétt að vekja athygli á því hér í lok skýrslu á 22. og 23. grein laga um menningarminjar en í þeim segir: „Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“ Ennfremur segir: „Finnist fornminjar sem áður voru ókunnar, t.d. undir yfirborði jarðar, sjávar, vatns eða í jökli, skal skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn.“ Minjastofnun Íslands mun taka afstöðu til áhrifa framkvæmdanna á fornminjar, hvort þau teljist ásættanleg og hvort nauðsynlegt sé að grípa til mótvægisáðgerða.

Heimildir

Á.Ó. 1961. „Húsfreyjan á Hafurbjarnarstöðum. „Að fortíð skal hyggja“. Lesbók Morgunblaðsins. 7. tbl., 26.02.1961: bls.101-107. Skoðað 28.05.2018. Slóðin er:
http://timarit.is/view_page_init.jsp?issId=241123&pageId=3286680&lang=is&q=%C1lftaver

Hkort 1:50000. Dönsku herforingjaráðskortin 1:50000. Herforingjaráðskort nr. 68. Landsbókasafn Íslands. Skoðað 18.05.2018. Slóðin er:
<http://islandskort.is/is/category/list/29;jsessionid=B2D14A0F7F062E1A3A095F9952041E87>

JJ: Jón Johnsen, Jarðatal á Íslandi. 1847, Kaupmannahöfn.

Jón Þorkelsson og Stefán Einarsson. 1918-1920. „Eyðibýli í Álptaveri.“ Blanda 1. 1918-1920. Reykjavík, Félagsprentsmiðjan, bls. 218-225. Skoðað þann 28.05.2018. Slóðin er:
http://timarit.is/view_page_init.jsp?gegnirId=000575001.

Landmælingar Íslands. Bæjarteikningar danskra landmælingamanna 1904. Slóðin er:
https://kort.lmi.is/?zoomLevel=6&coord=497305.86959999986_489915.0965000001&mapLayers=169+100+default,95+100+,96+100+,268+100+default

Lög um Menningarminjar. Skoðað 27.11.2017. Slóðin er:
<http://www.althingi.is/altext/stjt/2012.080.html>

Sarpur. Menningarsögulegt gagnasafn. Slóðin er: www.sarpur.is. Eftirfarandi gögn voru skoðuð:
Svör við spurningu 46 í Þjóðháttasafni. Slóðin er:
<http://www.sarpur.is/Leit.aspx?search=Laufsk%C3%A1llavar%C3%B0a&filter=1023&typeID=0>

SB VI. 1985. Sunnlenskar byggðir VI. Skaftárþing. Reykjavík: Búnaðarsamband Suðurlands.

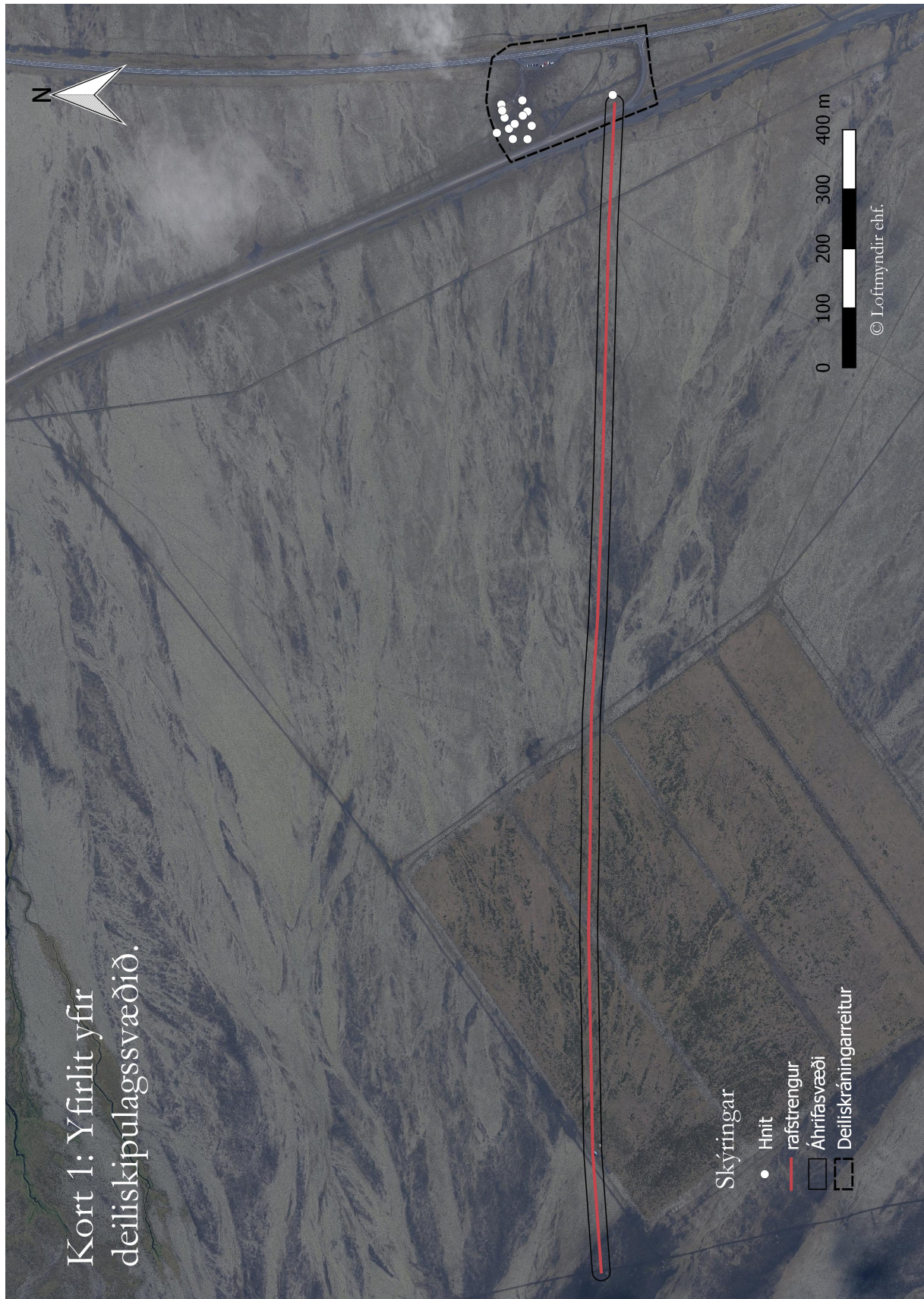
Ö-Skálmarbær. Án ártals. Þórður Tómasson skráði. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Túnakort 1920: Túnakort fyrir Ölfushrepp frá 1918. Þjóðskjalasafn Íslands.

Hnitaskrá ISN93:

Samtala	Northing	Easting
SF-189027	343583.885	526574.323
SF-189027 1	343571.118	526533.654
SF-189027 2	343564.607	526516.331
SF-189027 3	343578.566	526552.217
SF-189027 4	343582.453	526564.101
SF-189027 5	343548.515	526581.29
SF-189027 6	343540.179	526562.523
SF-189027 7	343547.904	526555.679
SF-189027 8	343561.463	526541.721
SF-189027 9	343532.831	526538.554
SF-18902710	343539.875	526516.09
SF-18902711	343396.42	526590.444
SF-651001	343601.944	526523.501

Minjakort:

Kort 2: Deiliskipulagssvæði við Laufskálavörðu

© Loftmyndir ehf.

